

HANKISS JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM SAJÁTOS ÉRTÉKEI

z egyetemes irodalomtörténet most van megszületőben. Azok a könyvek, amelyek a múltban kisajátították ezt a címet, nem érezték, hogy az mire kötelez és mivel kecsget. Szerzőik lélektelenül rakták egymás mellé azt a hat-hét nemzeti irodalmat, amelyet többé-kevésbé ismertek és azt hitték, hogy az egyetemes irodalom az egyes irodalmak pontos összegével egyenlő; annál sem több, sem kevesebb. Az egyetemes irodalomtörténetnek így nem volt sem külön módszere, sem önálló hivatása, de még problémái se voltak. Az egyes irodalmak történetét éppen csak elrendeznie, lefordíttatnia, megrövidítenie kellett s így szerepe igazán nem volt sem nehéz, sem fontos. A „littérature universelle” specialistájának azért mégis lehettek gondjai; csak hogy azok nem annyira tudományos gondok voltak, mint inkább merőben gyakorlatiak, sőt nem egyszerű kicsinyesek. Leginkább abban főtt a feje, hogy mit hagyjon ki abból a sok névből, adatból, eseményből, szempontból, amit a nemzeti irodalom-történetek táltak elébe. És milyen irodalmakat hagyjon egészen figyelmen kívül? Ez a rosszul föltett kérdés volt az oka, hogy egész irodalmaid maradtak ki, éspedig minden tudományos alapot nélkülöző okokból. Vagy azért, mert az illető irodalmat létrehozó nemzet politikailag nem tartozott a „nagy hatalmak” sorába, vagy talán azért, mert a könyv összeszerkesztőjének még nem volt alkalmja megismerkedni ennek az irodalomnak jellegzetes termékeivel...

Az egyetemes irodalomtörténetírás pedig attól a pillanattól kezdve

számíthatja magát az önálló tudományok közé, amikor észreveszi, hogy még a legelszigeteltebb nemzet irodalmát is ezer meg ezer *szerves*, élő, szükséges szál fűzi a többi vagy több más nemzet irodalmához, – hát még az olyan nemzetét, amely – mint a magyar – iskolás példája a legnagyobb szabású kulturális közvetítésnek! Az irodalom, az irodalmi élet, az irodalmi fejlődés pedig ezeknek az átmenő szálaknak izgatóan érdekes tanulmányozásából érthető meg leginkább. Mert ezek a szálak nem önmagukban kész és lezárt testeket ideiglenesen összefűző, idegen anyagból szőtt szalagok, hanem élő és éltető vérerek, idegek, amelyeknek át *kell* járniuk a szélesen szétterült és funkciószerűen specializálódott irodalmi testet.

A modern ember, ha egyetemes irodalomtörténetet akar írni, nem végezheti a válogatást *úgy*, hogy egész irodalmakat, egész testrészeket vág le az egyetemes irodalom összefüggő törzséről. Hanem minden irodalomból föl kell vennie azokat a remekműveket vagy azokat a kisebb-nagyobb adatokat, amelyek a közös test lényegének leírásából el nem maradhatnak. Nemcsak a tudós kötelessége ez, hanem a nagyközönség érdeke is. Korunk a gyors közlekedés, az idegen milióket szomjazó exotizmus kora is. Korunk emberének különösen fejlett érzéke van az új, a megszokottól különböző színek, hangok és gondolatok iránt. A modern ember tehát nem lenne hálás irodalomtörténészének, ha az elsikkasztaná asztalának legáhitottabb csemegéjét: az ismeretlen irodalmak ismeretlen aranyalmáit.

A tudós és a laikus érdeke tehát egyformán az, hogy a nemzeti irodalmak *specialitásait* lássa kiemelve, hozzáférhetővé téve.

A magyar irodalom pedig kifogyhatatlan az ilyen csemegékből. Nem azért, mintha a nyugattal annyira összeforrt népünk olyanféle exotizmusokban bővelkednék, mint az ázsiai, az afrikai vagy az amerikai irodalmak. Ez a „botrány-exotizmus”, amelyet Montesquieu a „Perzsa levelekében olyan pompás humorral bélyegzett meg, a magyar irodalomban alig talál anyagot. A bőségszaru tartalma mégis nagyon becses. Mert – először – a magyar irodalmat még annyira nem ismerik, hogy minden remekét „föl lehet fedezni”. Aztán meg a magyar írók sorsa, a magyar könyv sorsa nyújt új és meglepő adatokat az irodalmi élet külföldi bűvárainak. Hány műfaj kapott sajátságosan ragyogó színt a magyar viszonyok közt és hánynak teljes értelme, műfaji, organikus rendeltetése üt-között ki kristályos rajzzal a magyar íróművészek keze alatt!

Nem itt a helye, hogy a magyar irodalomból mindazt kibányásszuk, ami a francia szem számára érdekes. Inkább csak megvillantjuk itt-ott a sötétben lappangó kincset, megkopogtatjuk a komparatista kalapácsával a sűrű réteget, amely aranytól terhes.

A francia irodalom történetén belül lehetetlen teljes képet kapni az *epika* jelentőségéről. A Bédier-féle elmélet, amely a francia népi és hősi költészet jelentőségébe vetett hitet a minimumra csökkentette s eposzok helyett csak regényeket engedélyezett, megfosztotta a francia irodalmat az epikus versenyben legjobb esélyétől. Ha egy nemzet a népvándorlás s a korai középkor idején sem alkot „naiv eposzt”, később, az epikus hit és divat elhervadásával aligha fogja magában fölfedezni az eposzhoz való tehetséget. El is terjedt az az előítélet, hogy „les Français n'avaient pas la tête épique.” S amit az ember sohasem csinál, az iránt lassankint elveszti minden érdeklődését és egy kis megvetés hamar vegyül az ilyen érdektelenségbe. Victor Hugo nemzete nem értékelte különösen nagyra a „Századok Mondája” műfaját sem magánál, sem más népeknél. A hosszúlélekzetű, „rendszeres” eposz fogalma ma is szürkeséget, mesterkéeltséget, céltalanságot jelent a legtöbb francia gondolatvilágában. Különösen a modern eposzban nem tudnak hinni, – amit a „Franciade” és a „Henriade” után nem is igen csodálunk. Pedig az újkorban is lehetett – különösen szerencsés körülmények találkozásakor – olyan eposzt alkotni, amelyen nyoma sincs a csináltságnak, az utánzás és a szorgalom verejtékének, a rombadólt oltár erőltetett kultuszának. Miért lett Zrínyi „Szigeti veszedelme” a modern epika remeke? Honnan kapott hőse epikus intenzitást, olyan „hitet”, olyan „csodás elemet”, amilyent máshol, máskor, más körülmények között senkisémmel találhatott volna meg? Többek között azért is, mert a költő dédapját választhatta hőseül és így a családi kegyelet tiszta lelkesedése dagaszthatta páthoszáat. Ő maga ugyanolyan életfeltételek közt, ugyanolyan misszió nemes terhe alatt élte a tisztán látott, nagyszerű, hazafias, vallásos célnak szentelt életet. Lelkében minden harmónia, minden nagyméretűség, minden erő. Eposza azért monumentális, mert élete is epikus volt s lelke is epikussá edződött. Tasso, Ronsard, Voltaire, sőt Vergilius is hosszas edzéssel „élték bele” magukat abba, amibe Zrínyi beleszületett s ami neki természetes eleme volt.

Két századdal később a magyar romantika kap váratlan segítséget a szerencsés körülményektől. Igaz, hogy a romanticizmus Franciaországban is a nemzeti múlt fölfedezésének és kiaknázásának jelszavával indult a harcba, de Magyarországnak az az előnye volt, hogy a romantikus - irodalmi – felszabadulás nála párhuzamos lehetett a politikai felszabadulással. Ez a magyar romanticizmus jelentőségének oka; de ez magyarázza a hősköltemény új virágzását is: a múltból a nemzeti jövő előkészítéséhez lehetett erőt meríteni s ez a múlt így szentebb, ihlettermőbb, csodálatosabb lett, mint a legtöbb más irodalomra nézve.

*

De mielőtt a XIX. századra előrerúgtatnánk, írjunk ide egy-két jellegzetes adatot a régi magyar költők sorsáról. A középkorban Magyar-

ország nagyhatalom. Diákjai a legkorábban vannak ott a Sorbonneon s az olasz egyetemeken; kapcsolata a nyugattal a legállandóbb és költőinek helyzete a legrózsásabb. Máshol is előfordul, hogy egy-egy várúr nemcsak vándorló költőknek ad szállást, hanem saját udvari költőket is fizet. De alig fordul elő másutt a költészet megbecsülésének ez a kuriózum-számba menő bizonyítéka: a magyar királyi regősök, igricek úgyszólván állami tisztviselők, akiknek rendes fizetésük van, mert a kincstár egyes birtokainak jövedelme nekik van fenntartva. Ez a nagyszerű állami gondoskodás később elhanyaglik, amikor Magyarország ereje a török elleni hősi harcokban van lekötve. De ekkor ismét új típus fejlődik ki: a vándor újságíróé, akinek nálunk „krónikás” vagy „lantos” a neve és Tinódi Sebestyén a legragyogóbb példája. Nem jongleur, hanem nemesi származású, deákos műveltségű ember az első újságíró, aki várról-varra járva énekli el a nagy háború legújabb híreit. Persze ez a sajtó is „irányított”, mint minden háborús újságírás. A derék Tinódi azért énekel, hogy híreivel hallgatóságát is hozzászoktassa a hősi élet atmoszférájához...

*

A török elleni küzdelem Magyarország egyik nagy világtörténelmi hivatásának betöltése. De kevesen gondoltak rá, hogy mennyi *egyéni áldozatot* is követelt ez a misszió a XVI. század művelt magyarjaitól. Gondoljuk meg: Mátyás után, amikor a magyar királyi udvar s a magyar egyetem a legelsők között, sok nyugati országot megelőzve vallott hitet a renaissance mellett, vissza kellett hullani a középkori lovagvilágba, a primitív tábori életbe; már differenciálódó, *modern* lélekkel kellett élni egy már befejezettnek hitt, más lelket kívánó kor életét. Spanyolország-nak is volt későre nyúló lovagkora, de ott legalább nem szakadt félbe, hogy azután újra kezdődjék. Nem volt lírai intermezzo a drámai felvonások közt. Ez a kettős lélek: a renaissance-ember és a középkori ember kettősége emeli a korabeli, sablonos költőművészek fölé a magyar XVI. század nagy lírikusát: Balassi Bálintot, a végvárok dicsőítőjét s egyben áldozatát.

*

A magyar zene legkiválóbb ismerői megállapították, hogy a magyar népzene nagyon közel maradt a műzenéhez; a különböző társadalmi osztályok művészi tápláléka között nem volt áthidalhatatlan szakadék. A magyar népi zenére építő magyar zeneszerzők talán ezért is arattak olyan osztatlan sikert Európa és Amerika művelt államaiban. De ugyanilyen – minden irodalmi ínyencnek hozzáférhető – kincs rejlik a magyar

népköltészetben is. Olyan kincs, amelynek nincs szüksége a folklóre divatjára; anélkül is, minden időben divatos tud maradni a remekmű jogán. A magyar népköltészet első nagy virágzása Rákóczi szabadságharcának idejére esik, s a fantázia friss eredetisége, az érzelmi ihlet intenzitása s a forma változatos szépsége egyformán nemzetközi értékévé avatják. Irodalomtörténeti szempontból az teszi érdekessé a magyar népköltészetet, hogy nem szegénységből, a társadalom kultúrájának differenciálatlanságából ered, mint a primitívebb népek mezeivirágszerű költészete, amely mellett műköltészet nem áll. A magyar népköltészet nem pótszer, hanem mindig kész forrás. A legmélyebben a XIX. század nagy költői merítettek belőle, különösen Petőfi és Arany.

Az előbbi a külföldön gyakran úgy tekintik, mint a magyar exotizmus költőjét. Tíz értekezés vagy újságcikk közül kilencben a magyar róna végtelenségének, a pusztai életnek, a pacstirának és a kolompnak a költője ő, s akik nem tudnak róla többet ezeknél a közhelyeknél, a „poésie du terroir” fogalma alá osztják be a múlt századnak egyik legnagyobb lírikusát. Petőfit nem kell fölfedezni. De hamis képet kapnánk róla, ha azt hinnők, hogy a népköltészet vagy a pusztai környezet reánézve minden. Ihletfeszültséget, lírai frisséget, kollektív érzéseket, formai leckéket vehetett Petőfi a népköltészettől; de sohase felejtjük el, hogy Petőfi mindezzel s sok más hatással szuverén módon élt s nem népköltő volt, hanem művész, akinek jelentőségét lángelméje adja meg s nem exotikus érdekessége. A tudós számára éppen az a legizgatóbb a Petőfi-problémában, hogy mit adhat a népköltészet egy egyetemes síkban érvényesülő nagy költőnek, – úgy, hogy a népköltészet ne legyen sallang, modor vagy kolonc.

*

A népköltészet másik nagy tanítványa, Arany János olyan összetett egyéniség, hogy szétvetéssel fenyegeti egy rövid bekezdés kereteit. Itt elégedjünk meg két szempont megcsillogtatásával. Arany a magyar irodalom legöntudatosabb művésze és ebben rokon a Théophile Gautier iskolájával. Nagyságáról éppen ezért szinte lehetetlen idegen nyelven bizonyosságot tenni. Arany nyelvművészete elhervad minden fordításban; versművészetéből alig csúszik át valami az idegen vers rostáján. De van egy másik szempont is, amely már jobban érvényesül, A romantikus ballada, amely Hugo balladáit és „Orientales”-ját juttatja eszünkbe, meg azt a sok hatodrangú, germános rémtörténetet, ami az első romantikus folyóiratokat megtöltötte, a francia irodalom tükrében nem elsőrendű műfaj. *)

*) A Ballada szelleme azért mégis mélyen behatolt a francia irodalomba: regénybe, drámába. Erről másutt igyekszünk véleményünket kifejtetni.

A skót, az angol népballada, Poe és a székely népballada azonban magasra emelték a műfaj becsületét. A székely népballada olyan művészi és lélektani kincs, amelyről az egész művelt világnak érdemes tudomást szereznie. Az angolszász és a székely népballada shakespearei világának shakespearei nivójú géniusza Arany, a balladaköltő. Shakespeare módjára tragikus ablakokat szakaszt az élet ponyváján s a sötétben, egy-egy bűn tolvajlámpájának fényénél fenéig látjuk az emberi szívet. Nem ismeri a balladát az, aki Arany balladáit nem olvasta; aki olvasta őket, az előtt megnő ez a „kis műfaj” és megnő az a művész, aki a műfajt egészen kiaknázta.

*

Másik romantikus műfaj, amelynek jogosultságáról Franciaországban még ma is vitatkoznak: a történeti regény. Ennek is egyik legnagyobb – ha nem is a legnagyobb! – mestere erdélyi magyar: Kemény Zsigmond, ő is a politikai elnyomás tragikus és pesszimiztikus szemüvegén át látta az életet. De a tragédia nagyságához még egy másik nagyság tornyosult nála: a perspektíva nagysága. Kemény olyan tökéletes, finom és szigorú lélekismerő, mint a nyugat legnagyobb analistái. De a múlt távlatában még zavartalanabban, még tökéletesebben tudja elvégezni a lélekelemzést, mert nem kötik gúzsba a jelen kicsinyességei. Ha ő választ egy kort hőséül, az nem lesz agyonzsúfolt háttér, hanem igazi hős, akinek arca, fájdalma, tragikumja van, mint a benne élő embereknek. Így a történeti regény nemcsak irodalmi divat nála, hanem életelem és életvalóság.

*

Mindenütt ismerik az *Ember tragédiájá*-nak legalább a címét. Franciaúra le van fordítva és ez a fordítás régen elfogyott. De nem igen ismerték föl teljes jelentőségét, speciális színét. Pedig a francia ízlés számára különösen ez a legtökéletesebb drámai költemény a világirodalomban. A Faust talán még több gondolat húrját pendíti meg, de zavarosabb is a harmóniája. Az *Ember tragédiája* a legtökéletesebb kompozíció, amit valaha ilyen terjedelmű s ilyen elvont célkitűzésű alkotásban művész megvalósíthatott. Nagyszerű kiválasztása a legjellegzetesebb történelmi képeknek, latinosan világos végigvezetése az alapgondolatoknak, diadalmas hajózás az absztrakciók tengerén, amely egy pillanatig sem fenyegeti elnyeléssel a hajó kézzelfogható testét. Nem csoda, hogy a súlyos irodalmi értékű alkotás egyúttal a magyar Nemzeti Színház legmegbízhatóbb kasszadarabja is...

Beszéljünk Jókairól, a magyar Victor Hugóról,*) aki a kollektív regényben az eposzhoz jutott közel, a fantasztikus, tudományos regényben a mi korunk ilyen irányzatát érezte meg? Mindig egy kort, a nemzet egészét fejezte ki s nemzetét mindig egynek érezte az emberiséggel, a civilizáció ügyével, ami egyébként magyar hagyomány. Az ő *copain*-jei is szövetkeznek valamire, csak hogy ez a valami Galilei jelmondatának megvalósítása, az egész civilizáció ügye: „Eppur si muove”!

Beszéljünk Katonáról, aki a nemzeti történelemből választott tárgy tragikus feldolgozásában Shakespeare legméltóbb romantikus tanítványának mutatkozott?

Vagy beszéljünk az élőkrol s a nemrég elköltözőitekről: lírikusokról, regényírókról, drámaírókról, akik a magyar élet tragédiájából is mindig kibontakoztatták a létéért harcoló nyugat érdekét, olyan speciális bélyeggel, amelyet csak itt, ebben az irodalomban találhat meg a nyugati ember?

*

Elfogyott a terünk. De úgyis azt hisszük, hogy elég virágot szedtünk már a csokorba.

Az ilyen találomra szedett csokrot otthon az ember vagy vázába rendezi, vagy félredobja – elhervadni. De a csokornak úgyis csak az a hivatása, hogy honvágyat ébresszen a letarolhatatlanul gazdag mező után.

*) L. Jókai et la France c. tanulmányunkat: „Revue de Littérature comparée”, 1926. évf.

